

alles. De arbeidsduur werd belangrijk verlengd¹ en er werd in bepaalde bedrijfstakken veel overwerk verricht. Ten aanzien van vier bedrijfstakken (de bouwnijverheid, de mijnbouw, de metaalindustrie en de textielindustrie) heeft Pruijt nagegaan, in welke mate de *werkelijke* loonbedragen stegen die de arbeiders, geschoolde en ongeschoolde, gemiddeld mee naar huis kregen: dat was van vóór de oorlog tot aan de periode medio '43–medio '44 een stijging niet van 10 maar van 30%, en in die stijging had hij de zwarte lonen (van groot belang speciaal in de bouwnijverheid), de vergoedingen in natura² en de gratificaties 'slechts ten dele' kunnen verwerken.³ Nemen wij aan dat de werkelijke totale stijging 40% bedroeg, dan bevond zij zich na vier jaar bezetting precies op het peil van de stijging in de kosten van levensonderhoud in arbeidersgezinnen. Daarbij moeten wij evenwel drie opmerkingen maken: ten eerste dat ook de werkelijk verdiende lonen in de eerste twee bezettingsjaren niet onaanzienlijk bij de kosten van levensonderhoud achtergebleven waren, ten tweede dat de lonen de kosten van levensonderhoud alleen maar hadden kunnen inhalen doordat het distributiepakket ingekrompen was, en ten derde dat dat inhalen zich vermoedelijk in lang niet alle bedrijfstakken voorgedaan heeft. De *werkelijke* loonbedragen die ongeschoolde industrie-arbeiders ontvingen, stegen volgens Pruijt in de grote steden slechts met 25% – op het platteland stegen zij weliswaar met 50%, maar ook hier was slechts sprake van het inhalen van een achterstand: de gemiddelde ongeschoolde industrie-arbeider ont-

¹ Gemiddeld werd begin '41 in de industrie 45 uur per week gewerkt en begin '44 51 uur. In april '43 was verlenging van de arbeidsduur tot 54 uur toegestaan, in augustus zelfs tot 72 uur. Rost van Tonningen had er overigens in juni '43 in het college van secretarissen-generaal op gewezen dat in een bepaald, hem goed bekend bedrijf de arbeidsprestatie per uur met 20% verminderd was. Wij herinneren aan de belangrijke prestatiedaling in de mijnen die in '42 al 27% bedroeg. ² Op die vergoedingen in natura wezen wij al in onze paragraaf over de levensmiddelenvoorziening. Er zijn weinig gegevens over beschikbaar. In Limburg ontvingen de arbeiders in veel bedrijven, 'al dan niet met inschakeling van de Bisschoppelijke Hulpactie, levensmiddelen, kleding, schoeisel en huishoudelijke artikelen. In weer andere gevallen werden fabrieksproducten verstrekt, welke dan geruimd konden worden voor levensmiddelen e.d.' (H. C. W. Roemer en J. W. F. van Meegeren in *Limburg 1940-1945* (1949), p. 82). De Hoogovens kenden een 'viskaart' (Ijmuiden lag dichtbij) 'waarop het personeel niet alleen allerlei soorten vis, maar ook een bonte verzameling artikelen als saccharine, soda, schoensmeer, schoenspijkertjes' (die had de schoenmaker vaak niet) 'dameskousen, closetpapier, potten en pannen, appelpulp en tulpenbollen verkrijgt' – met die twee laatste artikelen is men dan in de hongerwinter. (Joh. de Vries: *Hoogovens Ijmuiden 1918-1968* (1968), p. 510)

³ B. Pruijt: *Prijzbeheersingspolitiek*, p. 252-53.